

**ЩОДО ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ
«КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ» XVII СТ.**

Наша історична спадщина свідчить про те, що українська нація здатна піднятися до передових політичних ідей, може бути не тільки послідовницею, а й творцем нового. Феномен «Козацької держави», розробка її політичної і правової системи стали значним надбанням культури нації, незважаючи на те, що основні завоювання права на національну самостійність і державність були втрачені.

Процес формування правової основи козацької держави продовжувався протягом усього її існування і набув певного завершення у вигляді «Зводу» українських законів за часів гетьмана Данила Апостола. Але варто зазначити, що на різних етапах розбудови козацької держави гетьмани здійснювали управління в рамках певних законів. Ні конституції, ні чіткої законодавчої системи в козацькій державі не існувало, та її життя упорядковувалось згідно з міжурядовими пактами і внутрідержавними універсалами.

Правові документи козацької держави можна умовно поділити на дві групи:

- 1) міжурядові угоди, які визначали обсяг прав на існування самостійної держави;
- 2) внутрідержавні статті і універсали, що регламентували міжстанові, майнові відносини громадян.

До першої групи можна віднести ряд документів, що їх уклали українські гетьмани з різними державами, але метою було вибороти права на існування самостійної України:

1. Зборівський договір 1649 р., підписаний польською державою і гетьманом Б. Хмельницьким, який передбачав утворення автономної області в межах Речі Посполитої, скасування унії тощо.

2. Білоцерківський мир між польським урядом і гетьманом Б. Хмельницьким 1651 р., який обмежував права козацької автономії, її тери-

торію, але не був затверджений польським сеймом і фактично не виконувався.

3. Переяславська угода січня 1654 р. між московським царем і гетьманом Б. Хмельницьким, що ставила за мету об'єднання двох держав для вирішення зовнішньополітичних питань.

4. Березневі «статті» 1654 р., підписані в Москві, основна ідея яких становлення міждержавних відносин між Україною і Московією, у яких визначається зовнішня і внутрішня самостійність козацької держави.

5. Гадяцький договір між Україною, Литвою і Польщею 1658 р., що передбачав утворення федерації рівноправних держав.

6. «Статті Богдана Хмельницького», підписані Юрієм Хмельницьким і Московією, де значно обмежувалися права державних органів управління.

7. Договір між гетьманом Петром Дорошенком і Туреччиною про встановлення протекторату султана над Україною зі збереженням усіх її прав на самостійність.

8. Глухівські «статті» 1669 р. – договір між Московією і Україною, підписаний Д. Многогрішним, де була звужена компетенція московських воєвод до командування московськими залогами, вони не мали права втручатися у внутрішні справи і суд.

9. «Коломацькі статті» 1687 р., підписані з Московією Іваном Мазепою, в їх основу покладено Глухівські «статті», але зроблені значні додатки на користь Москви: заборонені Україні дипломатичні зносини з іншими державами, збільшувалися залоги, вперше фактично заперечувався державний характер гетьманської влади.

Трагедією козацької держави було те, що всі договори носили умовний характер, часто не виконувались, поступово втрачали практичне значення і не заважали збільшенню експансії на українські землі країнам, які підписували ці угоди.

Але досягненням цих документів, показником політичної культури лідерів України є прагнення у легітимний спосіб, на рівні урядів, визначити статус держави, робити поступки заради збереження можливості мати хоча б урізані права задля продовження боротьби за державний суверенітет.

Друга група правових документів, що регламентувала внутрішнє життя держави, включає статті, універсали гетьманів, правові документи, які збереглися від часів попередніх урядів. На території козацької держави продовжував діяти статут Великого князівства Литовського 1588 р. З нього вилучали тільки ті розділи й артикули, що визначали порядок створення і діяльності шляхетських станових судів.

Важливого значення набуло звичаєве право. На його основі регулювались порядок організації та структура козацького війська, порядок і основні принципи формування органів військово-адміністративної влади, судова система і судочинство, частина поземельних відносин, правове становище окремих станів і груп населення.

Найпоширенішою в адміністративних і судових органах при розв'язанні окремих питань вважалася формула «за попередніми правами і звичаями». Звичаї були надзвичайно авторитетними. Вводилося навіть нове поняття – «козацьке право», під яким розумілась сукупність норм звичаєвого права, що виникло у Запорізькій Січі. Чільне місце серед джерел права посідали універсали. Їх видавали гетьман, а іноді й полковники. Вони мали характер письмового розпорядження. Найпоширенішими універсалами були ті, що регулювали питання про розподіл земельних володінь, підтверження права власності на маєтки, недоторканість майна феодалів і підвладності селян, право встановлення повинностей і податків. Окрім цього, видавалися універсали з військових питань, про призначення на посаду. Гетьманські універсали – основне джерело, з допомогою якого затверджувалися зміни в суспільному ладі, правовому становищі окремих станів. Тільки за допомогою універсалів гетьмана регулювався і затверджувався процес становлення окремих елементів української державності.

Визнання попередніх прав означало збереження основних інститутів цивільного, кримінального, процесуального та інших галузей права. У цивільному праві з'явилися нові правові норми, виникнення яких зумовлене деформуванням нового виду землеволодінь – рангових земель.

Значно розширилося правове регулювання зобов'язальних відносин, зокрема у зв'язку з ліквідацією магнатського землеволодіння, передачі таких земель на ранг за службу чи в орендне користування.

У кримінальному праві спостерігається складний і суперечливий процес. Припинили дію правові норми, що встановлювали суворі покарання за злочини проти королівської влади і польсько-литовського магнатсько-шляхетського порядку управління, а також проти католицької церкви. Встановлювалися суворі покарання за зраду українському народові, за відмову надати допомогу у битвах, невиконання вимог військово-старшинської адміністрації, непокору чи нанесення шкоди козацькій старшині, духовенству.

У магістрацьких, ратушних, церковних, сільських і копних судах зберігся попередній процесуальний порядок розгляду кримінальних і цивільних справ.

У законодавчій діяльності проявився рівень політичної активності як гетьманів, так і козацької старшини, що полягає в прагненні закріпити завоювання національно-визвольної боротьби (право на державність, розподіл землі між селянами, обмеження прав польської шляхти, запровадження різних форм власності на землю); у створенні вертикальної системи регламентуючих розпоряджень (гетьман, полковники, старшини); в залученні до прийняття державних документів широких мас козацтва.

Аналіз правової системи козацької держави дає можливість визначити загальні підходи, які характеризують прояв політичної культури державних органів управління:

1. Дотримання наступності в правовій діяльності: збереження законів, що були вироблені попередніми державними інституціями з урахуванням соціально-економічних особливостей козацької держави.

2. Прагнення до забезпечення через законодавчу систему соціальної рівності козацького стану, визнання джерелом майнового збагачення соціально-економічну активність громадян.

3. У правових нормах враховуються національні особливості і ментальність української нації.

Отже, законодавчі процеси, які мали місце в другій половині XVII ст., закономірно підготували ґрунт для написання української конституції Пилипа Орлика в 1710 р., що стала першою європейською конституцією в сучасному її розумінні. У ній було закладено ідею розподілу законодавчої, виконавчої і судової влади, принципи парламентаризму і республіканської форми правління. Це є конкретним свідченням того, що політична

культура еліти нації впродовж всього періоду боротьби за українську державність змогла піднятися до рівня особливої демократичної форми політичної культури. В її основі лежать принципи визнання рівності прав громадян, елементи аристократичного типу демократії, коли право управляти належить представникам козацької старшини всіх рівнів.

Процеси законотворення, які переживає наша держава на новому витку історії, відзеркалюють проблеми і тенденції, характерні для розбудови української козацької держави XVII ст.: відсутність тривалого політичного досвіду, тенденція протистояння різних політичних сил і лідерів; переважання регіональних і меркантильних інтересів над загальнонаціональними. Вивчення і аналіз історичної спадщини не дає однозначних рецептів діяльності державотворців сьогодні, але допомагає зрозуміти особливості ментальності нації, які не зникли, а лише приспані в період панування імперських режимів на українських землях. Тому політологічні дослідження нашої історії сприяють формуванню у сучасних політиків впевненості у здатності творити свою історію, не повторюючи механічно чужий досвід, а спираючись на традиції власного народу, намагатися, щоб не міжпартійна конфронтація, а об'єднуюча сила єдиної нації була в основі змагань за владу.

Надійшла до редколегії 05.09.98

О.В. Талдикін

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПОЛІЦЕЙСЬКІ ОРГАНИ РОСІЙСЬКОГО САМОДЕРЖАВСТВА
І ЇХ ОСОБЛИВОСТІ НА ЗЕМЛЯХ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ
В 30–70-х РР. XVIII СТОЛІТТЯ**

У другій половині XVIII ст. на території Слобідської України відбулися значні зміни в адміністративному управлінні і поліцейському устрої. У цей період зруйнувалося те, фактично стало, в першій половині століття двовладдя, за яким землі Слобідської України були розділені на: землі Слобідських козачих полків (Охтирського, Ізюмського, Острозького, Сумського і Харківського), які хоча й знаходилися в залежності від центральних органів Російської імперії, але зберігали окремі права автономії в управлінні; і землі, що увійшли до складу російських губерній, на території яких оформилася, продовжувала існувати і розвиватися